

DESKY DVORSKÉ

Pavla Burdová

Desky dvorské, latinsky zvané *tabulae curiae*, německy *Hoflehentafel*, jsou protokoly, které zachycují jednání vedená před dvorským soudem. Nazývaly se také desky lenní nebo manské, což plně vystihuje jejich obsah i působnost dvorského soudu.

Soudnictví se v Čechách začalo utvářet ve 12. století, kdy královská rada rozdělila svou působnost na zájmy soudní a politické. Z královského soudního dvora se postupně vyvinuly další soudy. Roku 1260 se stal králův nejvyšší sudí soudcem zemským a byl jmenován druhý sudí královského soudu. Znamenalo to rozdělení soudu na zemský (*judicium terrae*) a dvorský (*judicium curiae regalis*) a také rozdělení pravomocí. Za vlády Přemysla Otakara II. byly v Čechách známy soudy provinciální, dvorský, zemský a purkrabský. Měly už vyjasněnou kompetenci.¹

Dvorský soud zůstal až do konce své působnosti soudem královským a na rozdíl od zemského soudu působil v celém království, tj. ve všech zemích Koruny české. Jeho kompetence se vztahovala na služebníky a úředníky krále a jeho přímé poddané, rychtáře měst. V nejstarší době měl širokou působnost ve věcech trestních, jako násilí, urážka panovníka, výboje, škody, dluhy apod., a také ve věcech nesporných, týkajících se lenního majetku.

V polovině 14. století už byl dvorský soud plně organizován a jsou známa jména dvorského sudího a písaře. Karel IV. chtěl podpořit jeho působnost a vytvořit protiváhu zemskému soudu, který byl v moci stavů. Šlechta však svá práva uhájila.² Koncem 14. století byla část kompetencí dvorského soudu přenesena na nový komorní soud, který také spadal pod královskou pravomoc. Převzal veškeré soukromoprávní spory a působnost dvorského soudu se omezila jen na majetkové záležitosti manských statků a právo odúmrtí.³ Jeho význam poklesl i po právní stránce a bylo možno se odvolat k zemskému soudu. K ochraně královského majetku byl roku 1453 ustanoven královský prokurátor, který byl zmocněn vymáhat odúmrti.⁴ Tohoto práva se však král Vladislav II. roku 1497 vzdal. Vladislavský zemský řád přiznal dvorskému soudu rozhodovat jen ve věcech lenních statků, ostatní pravomoc převzal komorní soud.⁵ V takto omezené působnosti fungoval dvorský soud až do konce své činnosti.

Soud se scházel v Praze na dvoře králově čtyřikrát ročně, den po sv. Bartoloměji, den po sv. Martinu, den po Obrácení sv. Pavla na víru a den po Svátosti. Zasedal vždy jeden den. Předsedal mu nejvyšší sudí dvorský (*supremus iudex curiae regalis*), který byl jmenován králem a byl z panského stavu. Přisedícími byli vyšší a nižší šlechtici, držitelé lenních statků. Soud byl usnášení schopný při počtu nejméně deseti přisedících.⁶ Na královských lénech, na Křivoklátku, na Karlštejně, na Dobříši, na Mělníku a v Trutnově zasedaly provinční lenní soudy a vedly samostatné zápisy soudních jednání. Předsedal jim hejtman za účasti pěti přisedících a člena magistrátu.

V době husitských válek 17 let dvorský soud nezasedal. Dočasně byly sice soudy otevřeny roku 1437, ale po smrti Zikmundově v letech 1439-1453 se opět nescházely. Po zvolení krále Ladislava byla roku 1453 ustavena stavovská komise, která měla revidovat všechna jednání a smlouvy z let, kdy soudy nezasedaly, aby nedošlo k podvodům. Komise porovnávala listy a zápisy s královskými registry. Revidovala především držbu sekularizovaných církevních statků, které byly císařem Zikmundem zapisovány jako zástava, a také vyhledávala statky, které měly spadnout na krále jako odúmrti. Dvorský soud zahájil své zasedání 30. března 1454 a zasedal až do 9. dubna.⁷ Nahromadilo se mnoho případů a tak zasedal ještě od 19. června do 11. srpna. V příštím období už se scházel pravidelně a naopak se stávalo, že nebyly případy k řešení.⁸

Od počátku 16. století zasedal dvorský soud v Zelené světnici na Pražském hradě. Až do poloviny 17. století se řídil, jako ostatní soudy, českým obyčejovým právem, které bylo založeno na ústním jednání a pro každý případ se právo nalézalo. Respektovalo však královská nařízení a zemská zřízení. Rozhodnutí soudu bylo neodvolatelné a také protokolární zápisy v deskách dvorských byly neměnné.

Po vydání Obnoveného zřízení zemského roku 1627 se změnilo soudní řízení, kompetence dvorského soudu však zůstala nezměněna.⁹ Zasedal vždy jeden den před zasedáním komorního soudu v nezměněných termínech. Počet přísedících se zvýšil na patnáct. Soud měl dva senáty. Českému předsedal nejvyšší sudí, německému místosudí. Soudní řád akceptoval římské právo. Rozsudky se dále nenalézaly, ale řídily se psaným zákonem. Žaloba a intabulace smluv do desek dvorských musely být podloženy písemným dokladem. Řízení dvorského soudu se nedotkly revize rozsudků prováděné králem, které umožňovalo římské právo, neboť veškerá jednání před soudem záležela na královském rozhodnutí. Od roku 1719 byly rozsudky revidovány Nejvyšším soudním dvorem ve Vídni, kterému bylo podřízeno soudnictví celé monarchie.

Soudy nezasedaly v dobách moru a za třicetileté války. Tato přerušení se však na královských soudech výrazně neprojevila, neboť pohyb lenního majetku nebyl tak častý jako pohyb svobodných statků.

Dvorský soud ukončil svou působnost dekretem z 14. dubna 1783, kterým byly zrušeny všechny soudy první instance. Trestní pravomoc přešla na nově organizovaný zemský soud. Správní agendu a vedení desek dvorských převzal nově zřízený Úřad nejvyššího lenního sudího (Hoflehenrichteramt), jmenovaný někdy Nejvyšší dvorský lenní soud. Vedl nesporné řízení ve věcech převodů a zadlužení lenních statků a změnách lenního závazku. Přijímal lenní přísahy a evidoval veškerá majetková a peněžní léna. Reskriptem z 17. prosince 1862 bylo ukončeno propůjčování nových lén a nařízením z 12. května 1869 byl definitivně ukončen lenní systém.

Je třeba se stručně zmínit o významu lén spadajících do kompetence dvorského soudu. Lénem se rozuměl závazek mezi pánem a leníkem, vazalem nebo manem. Ten byl pánu povinen určitou službou, vojenskou pomocí apod., a pán mu za to poskytoval určitá práva, ochranu nebo, častěji, mu svěřil do užívání statek. Až do konce 15. století připadly králi všechny statky, jejichž majitel zemřel bez mužských dědiců. Byla to tzv. odúmrt'. Man, kterému byl takový statek svěřen, musel do roka a šesti nedělí složit manskou přísahu (homagium), jinak zboží připadlo zpět králi.¹⁰ Slib musel obnovit i man, který lenní statek zdědil.

Statky, které připadly králi jako odúmrt', nezůstávaly vždy trvale v jeho vlastnictví. Některé prodával, postupoval nebo dával novým majitelům s právem volně směnitélného a dědičného vlastnictví (alodializace), nebo je dával do dědičného nájmu (emfiteuze). V případě, když byl statek zproštěn lenního závazku, byl převeden z kompetence dvorského soudu do kompetence zemského soudu. Byl vymazán z desek dvorských a zapsán do desek zemských.

Největší rozkvět lenních poměrů byl ve 14. století a později začal tento systém upadat. Léna zapisovaná do desek dvorských byla na území Čech, Moravy i Slezska (intra curtem). Záležitosti některých lén byly zapisovány do samostatných knih. Do doby husitské se vedly knihy pro léno vyšehradské, do 16. století pro léno trutnovské a snědovické. Zvláštní postavení mělo léno karlštejské, které zřídil Karel IV. k ochraně korunovačních klenotů a zemských privilegií. Bylo zrušeno až dekretem z 13. srpna 1813. Po Bílé hoře, nařízením Ferdinanda II. z 6. září 1623, vznikla léna konfiskační. Statky odbojných nekatolických šlechticů byly podle tohoto nařízení zabaveny a připadly králi.

Byly vymazány z desek zemských a zapsány novým leníkům do desek dvorských. Po smrti Albrechta z Valdštejna, který většinu těchto lén získal, spadla opět na krále jako léna frýdlantská a byla postupně alodializována. Pro konfiskační léna i pro jejich alodializaci byly založeny samostatné kvaterny.¹¹ Ve vizitačních protokolech z 19. století jsou jmenována léna trutnovská, frýdlantská, karlštejnská, křivoklátská, Pražského hradu a dobříšská. Samostatné knihy měla moravská léna. Od 13. století náležela králi léna olomouckého arcibiskupství,¹² od 17. století léna slezská, opavská, krnovská, těšínská a kladská.

Celý proces dvorského soudu, od přípravy soudního jednání až po rozsudek neboli nález, byl protokolován do knih zvaných desky dvorské. Tato agenda vyžadovala určité personální obsazení. Pouhá osoba písaře, který zprvu zaznamenával soudní řízení, nestačila specifikovanému právu a soudní kompetenci. Časem se vyvinula registratura neboli Úřad desek dvorských (beneficium tabularum curiae regalis), který vyřizoval soudní agendu a staral se o zápisy soudních rozhodnutí do desek dvorských i o jejich bezpečné uložení. Protože působnost dvorského soudu byla celkem malá, nedosáhla jeho registratura takového významu jako Úřad desek zemských, který měl i samostatnou soudní pravomoc.

Úředníci registratury dvorského soudu měli přesně určené úkoly. Sudí (judex curiae) vedl soudní řízení a patřil k nejvyšším zemským úředníkům. Měl svého zástupce, místosudího (vicejudex), který rozhodoval menší spory. Dvorský místopísař (vicenotarius) zodpovídal za správnost vyšlých listů a zápisů v deskách dvorských, které pořizoval písař (notarius) a menší písař (notarius minor). Z Úřadu desek dvorských vycházely listy provolací, pŕuhonné, obranné a poselací. Na jejich vyhotovení se podíleli všichni písaři. Písař zastával zároveň i funkci taxátora, který vybíral poplatky za úřední úkony. Pŕuhony doručovali dva leníci určení soudem a pouze k odhadům byl povolán komorník zemského soudu. V 15. století se sice objevila v zápisech jména dvorského komorníka, byl však ustanoven až Obnoveným zřízením zemským roku 1627. Do této doby byli úředníci jmenováni doživotně. Dvorského sudího jmenoval král, sudí pak jmenoval nižší úředníky. Od roku 1627 byli jmenováni pouze na pět let, potom muselo být jejich jmenování obnoveno a skládali znovu přísahu.¹³ Sudí dvorský dostal titul rady.

Jsou známa jména dvorských sudíů¹⁴ a některých místosudíů a písařů jmenovaných při výkonu soudního procesu. Většinou však úředníci vykonávali svou funkci anonymně a zápisy nepodepisovali.¹⁵

Po soudní reorganizaci roku 1783 bylo vedení desek dvorských převedeno na Úřad nejvyššího lenního sudího. Předsedal mu nejvyšší sudí, jeho zástupcem byl místosudí, který zodpovídal za chod kanceláře a intabulace do desek dvorských, které prováděli kancelisté.¹⁶ Zápisy do desek dvorských byly ukončeny dekretem z 16. března 1851. Jejich správa byla společně s deskami zemskými předána Úřadu desek zemských a pozemkových knih při II. sekci Delegovaného okresního soudu na Malé Straně a od roku 1855 zemskému civilnímu soudu.

Až do poloviny 18. století byli úředníci odměňováni za vykonanou práci a dvorský sudí dostával odměny a stálý plat. Sudí a místosudí dostávali také požitky z lenních statků. Z 15. století se zachoval zápis písaře o tom, kolik který úředník dostával za provedený úkon. Výše těchto tax byla převzata i do Vladislavského zemského řádu.¹⁷ Místosudí a písaři dostávali určitý díl z ceny projednávaného majetku a písař také za každou napsanou stranu. Vykonavatelé pŕuhonů, zvodů a odhadů dostávali ještě stravu a cestné. Z majetkoprávních zápisů se vypočítávala taxa podle výše majetku a počtu v zápisu jmenovaných osob. Ze svých požitků hradil písař papír a pečetní vosk. Peníze rozdělával nejvyšší sudí. Funkci taxátora, který peníze vybíral a vydával, zastával písař.

Obnovené zřízení zemské obsahovalo základní údaje o odměňování úředníků a od poloviny 17. století byly vydávány taxovní řády, v kterých byl každý úkon přesně oceněn. 18 Roku 1753 byl zrušen dosavadní způsob odměňování. Vybrané poplatky se odváděly do státní pokladny a odtud byly úředníkům vypláceny stálé platy. Úředníci dvorského soudu se stali státními zaměstnanci.

O ukládání desek dvorských v nejstarší době není zpráv. Způsob vedení těchto knih byl shodný s vedením desek zemských a obě registratury byly v úzkém spojení. Není však pravděpodobné, že knihy, které obsahovaly královské rozhodnutí, byly ukládány s knihami zemského soudu, který ovládali stavové. Desky zemské neměly až do 14. století pevné uložení a podobně asi i dvorské desky zůstávaly v domě dvorského sudího nebo tam, kde byla ukládána královská registra. O tom svědčí i to, že v době husitských válek byly převezeny na královský hrad Bezděz. Roku 1437 sepsal písař Martin knihy, které se z Bezdězu vrátily a byly předány nejvyššímu dvorskému sudímu Albrechtovi z Koldic. 19 Z předhusitské doby se zachovaly zápisy pouze v šesti knihách a od poloviny 15. století se zachovaly knihy v souvislé řadě.

Počátkem 16. století byla sídla soudů přenesena na Pražský hrad a desky dvorské byly ukládány v klenutém sklepe pod Zelenou světnicí, kde zasedal dvorský a komorní soud. Jejich oddělené uložení od desek zemských je uchránilo při požáru roku 1541 od zkázy. Desky zemské, které byly uloženy pod Vladislavským sálem na Pražském hradě, všechny shořely, desky dvorské se zachovaly.

Desky dvorské zůstaly na Pražském hradě až do konce 18. století. Když byly dány pod správu Úřadu nejvyššího lenního sudího, byly přestěhovány do bývalého profesního jezuitského domu na Malé Straně v Praze, kde se soustředily registratury všech soudů. Tam zůstaly i po změně správních institucí až do roku 1861, kdy byly přestěhovány do budovy civilního soudu na Ovocném trhu v Praze I.

Po zrušení lenního systému nebyly dvorské desky ušetřeny ztrát. Zemský soud tyto knihy ke své agendě nepotřeboval a proto jejich výpůjčky neurgoval. Do zemského archivu byly roku 1896 zapůjčeny nenávratně kvaterny vyšehradského léna a protokol, které si vyžádal J. Emler ke své práci. Knihy byly zařazeny zpět do fondu až po vytvoření Státního ústředního archivu. 20 Dvorský soud byl úzce spojen s komorním soudem a také písemnosti těchto soudů byly ukládány pohromadě. Proto knihy obsahující výpovědi svědků a nálezů dvorského soudu byly předány s knihami komorního soudu Museu Království českého a zařazeny do řady těchto knih. Byly ponechány ve fondu Komorní soud. 21 Dvě knihy olomouckých lén byly zapůjčeny na Moravu a tam byly zařazeny mezi stavovské rukopisy brněnského archivu. 22 Podle záznamu z roku 1849 byly Úřadu nejvyššího lenního sudího zapůjčeny knihy čekatelství na uprázdněná léna, pronájmy lén a lenní taxovní řád z roku 1722 a nebyly vráceny zpět. 23 V seznamech z 19. století již chyběl protokol z let 1650-165924 a knihy manských přísah vyšehradských z roku 1409. S těmito ztrátami byly roku 1926 předány desky dvorské do tehdejšího Archivu ministerstva vnitra. 25 Byly uloženy v archivní budově v Palffyovském paláci, od roku 1949 pak v budově v Karmelitské ulici č. 2 a od roku 1961 v budově 1. oddělení Státního ústředního archivu v Dejvicích.

Důležité a neodvolatelné výroky dvorského soudu ovlivnily způsob a formu jejich zápisu. Z poznámek soudního písaře se vyvinuly knihy se zápisy soudního jednání, desky dvorské. Jejich forma byla už ve 14. století ustálená a shodná se zápisy zemského soudu v deskách zemských, neboť se řídily stejným právním řádem. 26

Intabulační systém zůstal nezměněn do konce existence dvorského soudu. Bělohorská porážka stavů, která silně ovlivnila desky zemské, se v deskách dvorských neprojevala. Dvorský soud zůstal stále v rukách krále, který rozhodoval nejen o udělení lén, ale dával povolení ke všem majetkovým transakcím. Změna však nastala ve způsobu intabulace a v jednání před dvorským soudem. Osobní účast před soudem a ústní přiznání vkladů bylo nahrazeno písemným dokladem. Desky dvorské se staly pouhými kopiáři předložených písemností.

Po zrušení všech feudálních soudů roku 1783 se do desek dvorských dále protokolovaly jen majetkoprávní záležitosti, pohyb lenních statků a jejich zadlužení, povolované nejvyšším lenním úřadem. Byrokraticky se opisovala korespondence tohoto úřadu o případu. Zásadní změna ve způsobu intabulace nastala podle nařízení z 22. dubna 1794 o evidenci o převodech a zadlužení lenních statků v tzv. extraktech. Základem extraktu byl poslední údaj o statku zapsaný v deskách dvorských. Při další intabulaci byl v extraktu uveden stručný záznam s odkazem na kvatern desek dvorských, kam byla opsána smlouva v plném znění.²⁷ Nařízením z 16. března 1851 byly zápisy ukončeny a po spojení s pozemkovými knihami tam byly postupně lenní statky zaknihovány.

Formulace zápisů desek dvorských byla stručná a přesná. Do poloviny 17. století zapisoval písař buď přímo podle přiznání vkládajícího, nebo opisoval předložené smlouvy. Přiznávané vklady byly dokladem českého práva, které vyžadovalo osobní účast. Byly psány běžným písmem, kurzívou nebo polokurzívou a byly často opravovány. Opravit vklad mohl však písař jen před očima vkladatele nebo na povolení dvorského místosudího. Méně úpravné byly také knihy se záznamy písaře, které byly dočasného charakteru a většinou byly přepisovány do řádných kvaternů. Přepsané vklady byly škrtnuty. Písaři zkracovali slova nebo celé fráze. Úvodní přiznací formule -přiznal se před úředníky desek dvorských- se zkracovala pouze na -p-.

Od diktovaných vkladů se úpravou lišily opisy listin. Byly vždy psány kaligraficky, někdy se výrazně označovala jména osob nebo míst. Listiny se opisovaly in extenso i se jmény svědků a zmocněnců. Od poloviny 17. století, kdy se do desek pouze opisovaly listiny, měly všechny kvaterny lepší úpravu.

Nejstarší zápisy byly latinské. Od 14. století se však již objevovala čeština, především ve výrazech českého práva (např. púhon, odpor, zvod). Roku 1495 byla čeština jazykovým nařízením určena jako jediný úřední jazyk. Obnovené zřízení zemské z roku 1627 umožnilo zapisovat do desek dvorských i německy. Většina zápisů z 17. století a nemálo z 18. století je však česká.

Vnější stránka zápisů se podřídila jejich obsahu. Nejstarší vklady byly psány na pergamenové listy různé jakosti a formátu, které byly dodatečně vázány. Vazba knih byla z hlazeného pergamenu a uzavírala se koženým vázáním.²⁸ Knihy neměly stejný formát ani počet folií. Do knih púhonných byly vkládány pergamenové listy různého formátu, které doplňovaly žalobu.

Od 16. století se psalo již pouze na papír, který se odebíral nejprve z jihoněmeckých, později českých papíren. Knihy byly předem vázány do kožené vazby, většinou skopovicové. Na rozdíl od desek zemských nebyl u knih zachován jednotný formát ani počet listů. Púhonné záznamy byly vedeny abecedně podle křestních jmen žalobce. Knihy majetkoprávních zápisů byly foliovány písmeny a čísly jako desky zemské, ale nedúsledně. Většinou foliace nebyla vyznačena a stránkování bylo provedeno až v nové době.

Některé knihy 19. století jsou nápadné svým velkým formátem a počtem listů. Knihy byly opravovány a některá pergamenová vazba byla nahrazena lepenkou pokrytou kúží. Púvodní nápisy nebyly obnovovány.

Inkoust si připravovali písaři podle dobových receptur a byl různě tónovaný. Písařské ruce se v jednom kvaternu střídaly a lišily se nejen typem písma, ale i úpravou a používáním zkratek.²⁹

Po levé straně textu bylo vynecháváno místo na doplňky, opravy nebo dodatečné vklady neboli juxty. Ty doplňovaly nebo rušily právní podstatu původního vkladu, který byl pak mřežován, tj. škrtnut tak, aby zůstal čitelný.

Desky dvorské tvořily řady stejného obsahu a knihy na sebe chronologicky navazovaly. Až do začátku 16. století nebylo knih tolik, aby musely být od sebe rozlišeny a dvorský soud neměl tak širokou agendu, která by vyžadovala přehled zapsaných usnesení. V jednotlivých řadách byly knihy číslovány, např. protokol první, druhý ..., půhonný první, druhý atd. Jednotlivé druhy zápisů měly samostatné knihy a písaři psali zároveň do několika knih. Nebylo možno tedy knihy průběžně číslovat. Název knihy byl napsán na přední desce nebo na hřbetu.

Od počátku 16. století se začaly některé druhy knih rozlišovat podle vzoru desek zemských barevnými hřbety. Byly to desky zápisné, nálezů, svědomí a relací, jejichž obsah se také s deskami zemskými shodoval. Většina knih se však viditelně barevným hřbetem neprojevovala, nesla jen tento název.

Nový jednací řád soudu a intabulační systém pobělohorské doby vyžadoval častější nahlížení do předchozích zápisů a bylo třeba jasnějšího označení knih. Řady s početnějšími svazky byly častěji rozlišeny barevným hřbetem, např. zprávy ke dvoru, reskripty, lenní přísahy, památné a práv vedení. V 18. století se tak začala rozlišovat řada plných mocí, rozsudků a kvitancí. Některé knihy s barevnými hřbety byly převázány a barva už nebyla obnovena.

Rozlišení kvaternů barevnými hřbety, i když velmi nedůsledné, bylo ukončeno změnou intabulačního systému roku 1795. Aby byl možný přesný odkaz na knihu v nově založeném lenním extraktu, byly všechny desky dvorské očíslovány a číslo černě vyznačeno na hřbetu. Na pergamenové vazby byl přilepen štítek s číslem a názvem knihy. Pro většinu zápisů byly založeny nové knihy, z nichž některé měly velký formát a jedno číslo bylo děleno na svazky a, b, c. Před očíslováním nebyly knihy věcně ani chronologicky srovnány a orientace v nich byla ztížená. Proto byly počátkem 19. století vypracovány přehledy kvaternů, seznamy lén a v roce 1850, kdy končily zápisy do desek dvorských, seznamy lén a jejich ocenění.³⁰

V nejstarších knihách sloužilo orientaci v zápisech jméno místa, o kterém se v zápisu jednalo, napsané na okraj nebo nad textem. Některé knihy, především písařské protokoly, měly na začátku nebo na konci knihy jmenné indexy. Jako příprava pro lenní extrakty bylo pořízeno čtyřicet sešitů místních a osobních rejstříků pro jednotlivé knihy nebo pro několik knih dohromady. Podrobnější evidenci tvoří již zmíněné lenní extrakty.

Obsahová stránka dvorských desek byla dána kompetencí dvorského soudu. Knihy lze rozdělit na řadu se zápisy sporného práva, s vklady nesporného práva a na řadu knih úředních neboli příručních. Samostatnou skupinu tvoří knihy z jednotlivých lén, do kterých se zapisovaly všechny záležitosti týkající se tohoto léna. Zápisy každé řady mají svá specifika a zasluhují podrobný rozbor po stránce obsahové i formální.

Jednotlivé knihy byly vedeny v určitém časovém období, ohraničeném vznikem nebo zánikem léna nebo změnou soudního systému. V některé knize jsou zapsány různé druhy zápisů, které spolu souvisejí. Např. kvatern práv vedení obsahuje žaloby, výpovědi svědků, rozsudky a relace od soudů, v památném kvaternu jsou opisy kupních smluv, testamenty, plné moci, poručenské záležitosti a uvedení v dědictví. V určité době byly pro tyto vklady

založeny samostatné kvatery.

Nejstarší zachované kvatery obsahují agendu sporného práva. Kvatery provolací se zachovaly z doby, kdy český král měl právo získat statky, jejichž majitel zemřel bez dědiců. Provolání se provádělo v nejbližším královském městě nebo na hradě. Zápisy byly ukončeny roku 1497, kdy se král Vladislav II. odúmrtního práva vzdal.

Do kvaternů půhonných, které se zachovaly od roku 1383, se zapisovaly žaloby a ústní předvolání k soudu zvané půhon. U vkladu se zaznamenávalo i potvrzení o doručení půhonu, termín přelíčení a juxtami pak další řízení. Od poloviny 17. století se k soudu písemně obesílalo. S knihami, do kterých se zapisovala žaloba, souvisejí knihy se zápisy svědectví a soudních rozsudků neboli nálezhů.³¹ Uvedení do manských statků se zapisovalo do kvaternů zvodů (inductio). Zvláštní knihy byly pro relace od purkrabského soudu, který dvorskému soudu předával spory týkající se leníků, především záruky manů na svobodných statcích. Vedly se také soudní protokoly, kam se zapisovala prezenze přisedících na soudu. Po změně intabulačního systému v polovině 17. století vznikly nové knihy pro vedení práva, pro relace komorníků a od 18. století pro žaloby. Všechny tyto druhy zápisů byly ukončeny roku 1783 zánikem dvorského soudu.

Kvatery pro vklady nesporné agendy obsahovaly především majetko-právní záležitosti. Převody lenních statků byly zapisovány do trhových kvaternů, jejich zadlužení do kvaternů zápisných. Od poloviny 16. století byly vedeny kvatery památné, do kterých, podle vzoru desek zemských, se zapisovaly věci dočasného charakteru, jako plné moci, poručenství, testamenty, a také manské sliby. Po změně intabulačního způsobu v polovině 17. století byly založeny samostatné knihy pro plné moci, poručenství, relace a konsensy. Začátkem 18. století byly zápisy úzce specifikovány. Vznikly nové knihy pro testamenty, nobilitace a stavovské výsady, dohody, přihlášky k dědictví a uvedení v dědictví, záruky, postupy a kvitance.

Zvláštní postavení měly čtyři kvatery obsahující výpisy z desek zemských ze 14.-16. století. Dokazovaly při odúmrtích právo na svobodné statky.³² Samostatné knihy pro alodializace lenních statků navazovaly na zápisy v deskách zemských, kam byly tyto statky propuštěné z lenního závazku zapisovány.

Velký počet knih vznikl z úřední agendy úřadu desek dvorských. Už od roku 1410 se vedly protokoly, do kterých písař zaznamenával řízení před úřadem nebo soudem dvorským. Zapisoval tam nejprve také svědecké výpovědi.³³ Většina zápisů tohoto protokolu byla přepsána do řádných kvaternů. Zvláštní knihy byly vedeny pro lenní přísahy a od 17. století také pro přísahy úředníků. Opisy královských reskriptů, dekretů, misivů a insinuačí obsahovaly důležitá nařízení týkající se nejen dvorského soudu, ale i královských úřadů. Korespondenci s nadřízenými úřady obsahovaly kvatery zpráv ke dvoru a k místodržitelství.

K úředním knihám lze počítat i opisy nejstarších právních knih a zemských řádů a knihu normálií z let 1788-1873. Sloužily k dokazování lenního práva a obsahovaly také důležitá nařízení o lénech.³⁴

Majetkoprávní a úřední zápisy pokračovaly i po roce 1783. Nejvyšší lenní úřad měl snahu uvést lenní záležitosti do pořádku a především evidovat všechna léna. Vznikaly nové knihy pro pronájmy lenních statků neboli emfyteuze, pro lenní listy, ve kterých byla evidována léna i leníci, pro přísahy nových leníků, pro vymezení, tzv. ohraničení lén a jejich oddělování neboli separaci a pro peněžní léna. Vizitacemi byl revidován lenní majetek a protokoly tohoto řízení byly zapisovány do tzv. knih objížděk.

K těmto řadám kvaternů je třeba přičíst ty, které vznikly u manských soudů. Nejstarší kniha manských přísah vyšehradských je z počátku 15. století, kvatern trutnovského léna z 15.-16. století, rejstřík platů panství Snědovice ze 16. století. Od začátku 17. století existuje řada deseti kvaternů karlštejského léna. Obsahují majetkoprávní zápisy, úřední záznamy a radní protokoly. Kvatern frýdlantských lén z roku 1624 obsahuje léna Valdštejnova, která byla postupně alodializována. Z knih olomouckých lén zůstala v řadě dvorských desek pouze prozatímní hlavní kniha z 19. století, ostatní knihy zůstaly na Moravě. Ze 17. století pochází kniha pro kladská léna, z 18.-19. století pro léna slezská a čtyři knihy pro léna těšínská.

Z celkového počtu 156 kvaternů desek dvorských vzniklo 21 knih u manských soudů, 5 knih tvoří opisy právních řádů a 35 knih vzniklo v 19. století u Úřadu nejvyššího lenního sudího. Ve velkém časovém prostoru od konce 14. do konce 18. století, kdy existoval dvorský soud, vzniklo asi sto kvaternů. Už z tohoto počtu vyplývá omezená působnost dvorského soudu.³⁵

Je třeba se krátce zmínit o rozdílu mezi deskami dvorskými a deskami zemskými. Dvorský soud, u kterého byly vedeny dvorské desky, byl od svého založení v pol. 13. století vždy soudem královským, zemský soud byl v moci stavů až do poloviny 17. století. To ovlivňovalo i postavení dvorského soudu. V době stavovského státu byl pod vlivem zemského soudu, který byl jeho soudem odvolacím. Působnost dvorského soudu byla však širší, na celém území Království českého. Zemský soud působil pouze na území Čech, Morava a Slezsko měly své samostatné soudy. Dvorskému soudu podléhali královští leníci a lenní statky, zemskému soudu česká šlechta a svobodný majetek. Oba soudy se řídily až do poloviny 17. století českým obyčejovým právem a soudní proces probíhal stejně. V čele dvorského soudu stál nejvyšší sudí dvorský, v předsednictvu zemského soudu byl nejvyšší sudí, nejvyšší komorník a nejvyšší písař.

Omezená pravomoc dvorského soudu nevyžadovala tak personálně obsazenou registraturu jako byl Úřad desek zemských. Funkci místokomorníka zemského soudu vykonával místosudí dvorského soudu a nižší funkce zastával dvorský písař. Zastupoval starostu komorního zemského soudu tím, že sepisoval žalobu, udával termín přelíčení a zapisoval půhony. Místo menšího ingrosátora zemského soudu zapisoval výslech svědků. Rozdíl byl v tom, že půhon doručovali u dvorského soudu dva leníci, nikoliv komorník jako u zemského soudu. Teprve Obnovené zřízení zemské ustanovilo také dvorského komorníka.

Shodný soudní proces znamenal i shodný způsob intabulace a formulaci zápisů. Podle českého práva byly až do poloviny 17. století vklady osobně přiznávány a povinná byla účast na soudním jednání. Lenní právo si však vyžádalo zvláštní zápisy lenních přísah, svolání odúmrtních statků za lenní majetek (proclamatio) a pro pouštění statků z lenního závazku (alodializace). Při alodializaci lenních statků se projevilo propojení obou soudů. Statky propuštěné z lenního svazku byly zároveň propouštěny z kompetence dvorského soudu, byly zapsány do desek zemských a spadaly dále jako svobodný majetek do působnosti zemského soudu.

Dvorského soudu se nedotkly změny po bělohorské porážce stavů. Král stále dával povolení ke všem změnám a rozsudkům. Zemský soud ztratil své nadřazené postavení a vládu šlechty změnil za podřízenost panovníkovi. Od roku 1719 byly oba soudy podřízeny Nejvyššímu soudnímu dvoru ve Vídni.

Reformy soudnictví roku 1783 zúžily kompetenci zemského soudu a zrušily dvorský soud. Zápisy v deskách zemských i dvorských poklesly jen na majetkovou evidenci a staly se pozemkovou knihou lenního a svobodného

majetku. Jejich spojení roku 1850 pod jednu správu bylo již jen formální záležitostí. Lenní statky byly postupně převáděny do desek zemských nebo pozemkových knih.

Význam desek dvorských spočívá v tom, že patří k malému počtu pramenů, které zasahují do předhusitské doby. Dávají plynulý obraz o lenním systému od 14. do 19. století. Důležité je to, že nahrazují prameny o svobodném majetku shořelých desek zemských.

Ve třicátých letech vyšel z Československého státního ústavu historického v Praze návrh, aby byly desky dvorské vydávány in extenso. Prací byl pověřen Gustav Friedrich, který vydal dvě nejstarší knihy půhonné a knihy provolací.³⁶ Tím byla tato edice ukončena. Trutnovské manské knihy z let 1455-1575 vydal J. Nováček.³⁷ Z kvaternů, které obsahují výpisy z desek zemských, čerpal J. Emler ke svému dílu, ve kterém rekonstruoval zápisy desek zemských zničených roku 1541 požárem. Napsal také stručné pojednání o deskách dvorských.³⁸ Podrobná studie o dvorském soudu a deskách dvorských v době krále Ladislava vyšla z pera Z. Kristena³⁹ a o počátcích dvorského soudu pojednává studie J. Kejře.⁴⁰

Poznámky

- 1) Provinciální soudy měly teritoriálně i kompetenčně omezenou pravomoc. Velký význam získal zemský soud, který měl v době stavovského státu i politickou moc. Rozhodoval trestní záležitosti šlechty a byl jediným soudem pro věci svobodného majetku. V majetkoprávních sporech mu podléhal i český král. Působil pouze na území Čech. Purkrabský soud rozhodoval dlužní spory, spory o ručení a židovské záležitosti. Působil také jako exekuční orgán.

O vzniku a kompetenci jednotlivých soudů pojednávají souborné práce: J. Kapras, Právní dějiny zemí české koruny. I-III. Praha 1913-1937; J. Čelakovský, Povšechné dějiny právní. Praha 1912-1921; J. Kalousek, České státní právo. Praha 1892; J. Klabouch, Staré české soudnictví. Praha 1967; K. Malý, Dějiny státu a práva v Československu do r. 1918. Praha 1988; J. Markov, Přípravné řízení procesní v českém právu zemském XIII.-XVII. stol. Bratislava 1930; o soudu dvorském pojednává stať K. Kadlece v Ottově naučném slovníku sv. VII; J. Kejř, Počátky dvorského soudu. Rozpravy ČSAV, roč. 66/4, Praha 1956; Z. Kristen, Soud dvorský a jeho knihy za krále Ladislava. Praha 1931.
- 2) Codex Juris Bohemici (dále CJB) II/2, Majestas Carolina XLI. J. Emler, Něco o deskách dvorských. Právník IX, Praha 1870, s. 616-626.
- 3) CJB II/2; Desky dvorské (dále DD) 30 s. 293. Registratura komorního soudu tvoří samostatný fond (KS).
- 4) Listina z 18. listopadu 1453 ustavující královského prokurátora a určující jeho požitky je opsána v DD 26 s. 285.
- 5) Vladislavské zemské zřízení (dále VZZ) 1500, CJB IV/2 čl. 305-307.
- 6) Jména přisedících dvorského soudu jsou v kvaternech DD 34-37, 44-46, 79.
- 7) Do desek dvorských bylo zapsáno nařízení krále Václava IV. o dodržování manského systému a zákazu zcizování manských statků, DD 22 s. 24. Z. Kristen, l.c., s. 3-5.
- 8) O tom zprávy v soudních protokolech DD 34-37, 44-46, 79.

- 9) CJB V/2, Obnovené zřízení zemské čl. F I-LXXII.
- 10) Lenní přísahy v kvaternech DD 69, 100, 405, 106.
- 11) DD 68. Lhůtu k složení přísahy nových leníků a intabulaci statků do desek dvorských prodloužil Ferdinand II. až do 26. února 1927. Po roce 1620 bylo 116 svobodných statků proměněno v manské. Pro jejich zpětnou alodializaci byl založen nový kvatern zvaný Frýdlantský, DD 71.
- 12) Nejstarší knihy olomouckého léna byly vedeny u manského soudu v Kroměříži.
- 13) Formule přísah úředníků do roku 1783 jsou v kvaternech DD 68 s. 1, DD 111, DD 112.
- 14) F. Palacký, Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských v království Českém od nejstarších časů až do nynějška. Praha 1832, vydal J. Charvát, Dílo F. Palackého I. s. 321-417, Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků, Praha 1941. Jmenovací dekrety nejvyšších úředníků jsou ve spisech České dvorské kanceláře (dále ČDK), sign. B IV.
- 15) Jména nejstarších písařů uvádí G. Friedrich v úvodu edice nejstarších knih půhonných a provolacích, Archiv český (AČ) XXXI-XXXVII.
- 16) Přísežné formule úředníků z let 1803-1850 jsou v kvaternu DD 143.
- 17) Práva a požitky úředníků v protokolu písaře DD 30 s. 279-293.
- 18) Taxovní řády jsou ve fondu Nová manipulace (dále NM), sign. N 1.
- 19) DD 2 s. 162.
- 20) DD 2, DD 28. Opis protokolu DD 2 zařazen do sbírky rukopisů. Zemský soud č.j. 24723/1896.
- 21) DD 35, 36, 41 evidovány ve fondu Komorní soud (dále KS) č. 90, 92 a 177.
- 22) DD 147, 148.
- 23) DD 141, 142, 150.
- 24) DD 8.
- 25) Předání na základě výnosu ministerstva spravedlnosti z 11. ledna 1926 č. 59962/25 a ministerstva vnitra z 19. ledna 1926 č. 768/26. Archivní registratura (dále AR) čj. 152/2/1926.
- 26) Pouze v době, kdy soudy nezasedaly, byly lenní statky zajišťovány listinou, která byla později do desek intabulována. Např. DD 61 s. G 14-15.
- 27) V deskách zemských byla vytvořena tzv. hlavní kniha desková podle dolnorakouského vzoru. 77 extraktů lenních desek převzalo tento systém, ale byly psány jen na složky papíru.
- 28) Původní vazbu mají např. DD 1-11, 20-22, 26-30, 33-34.
- 29) Na první straně DD 15 je vyobrazen písař Sezema.

- 30) Seznamy kvaternů z let 1805, 1831 a 1850 byly zařazeny na konec fondu DD.
- 31) Pro svědectví založen samostatný kvatern roku 1455.
- 32) Výpisy z desek zemských nahrazují shořelé kvaterny. DD 20-22, 40.
- 33) Tuto funkci vykonával u zemského soudu starosta komorníci a menší ingrosátor.
- 34) DD 1: Opis Knihy starého pána z Rožmberka a Řádu práva zemského Ondřeje z Dubé. DD 109: Koldínova městská práva z roku 1549. DD 149: normálie z let 1788-1873.
- 35) Pro srovnání, kvaternů desek zemských od 16. do konce 18. století bylo přes tisíc.
- 36) G. Friedrich, První kniha půhonná 1383-1407. Praha 1929; Druhá kniha půhonná 1407-1530. Praha 1844; První kniha provolací 1380-1394. AČ XXXI, Praha 1921; Druhá kniha provolací 1395-1410. AČ XXXV, Praha 1935; Třetí kniha provolací 1411-1448. AČ XXXVI, Praha 1941; Čtvrtá kniha provolací 1453-1480. AČ XXXVII, Praha 1941, 1944.
- 37) J. Nováček, Trutnovské desky manské 1455-1575. AČ 15, Praha 1896.
- 38) J. Emler, Reliquiae tabularum terrae. I. díl, Praha 1870; Něco o Deskách dvorských. Právník IX, Praha 1870.
- 39) Z. Kristen, Soud dvorský a jeho knihy za krále Ladislava. Praha 1931.
- 40) J. Kejř, Počátky dvorského soudu. Rozpravy ČSAV 66/4, Praha 1956.

Pavla Burdová
DIE HOFTAFELN
Zusammenfassung

Die Hof tafeln sind Protokolle des Hofgerichtes, die in 156 Bänden alle Eintragungen seit dem J. 1380 bis zur Hälfte des 19. Jahrhunderts enthalten. Der Wirkungskreis des Hofgerichtes bezog sich schon seit der Hälfte des 13. Jahrhunderts auf das ganze Gebiet des Königreichs Böhmen. Sein Wirkungsbereich verengte sich später allmählich nur auf Prozesse der dem König zu bestimmten Diensten verpflichteten Lehensleute und auf vermögensrechtliche Angelegenheiten der Lehensgüter. Diese Güter gewann der König entweder durch Heimfall, als der Inhaber eines Gutes ohne befugte Erben starb, oder strafweise durch Konfiskation des Gutes im Falle eines Delikts seines Inhabers. Bis zur Hälfte des 17. Jahrhunderts verlief das Gerichtsverfahren bei dem Hofgericht nach dem böhmischen Gewohnheitsrecht, das auf der persönlichen Betätigung der streitenden Parteien beruhte. In die Hof tafeln wurden nicht nur persönliche Aussagen des Klägers, sondern auch des Beklagten eingetragen; auch unstrittige vermögensrechtliche Güterübertragungen und Güterverschuldungen mußten persönlich eingestanden werden. Nach Veröffentlichung der Verneuten Landesordnung richtete sich das Rechtsverfahren mit dem schriftlichen Gesetz und die Eintragung in die Tafel (Intabulation) mußte durch schriftlichen Beleg erwiesen werden.

Das Gerichtsverfahren leitete der oberste Hofrichter. Die Prozeßvorbereitung und Intabulationsagende wurden von den Beamten der Registratur, dem sog. Hof tafelamt, d. i. vom Vizehofrichter, Schreiber und Kämmerer, geführt. In die Hof tafeln wurde das eingeleitete Gerichtsverfahren eingetragen, und zwar in die Bücher oder Citationsquaterne, Zeugenaussagebücher (testimonium), Rechtssprechungen, Urteile (judicium), Rechtsprotokolle und Inductionumquaterne. In die Aufrufsbücher (proclamationum) wurden Verhandlungen und Heimfallprozesse einverleibt. Die ältesten Proclamationsbücher und Citationsquaterne wurden in extenso veröffentlicht. Die unstrittigen vermögensrechtlichen Angelegenheiten der Lehensgüter wurden in die Kauf-, Gedenk- und Verschreibungsbücher eingetragen. Eine Bücherreihe enthält auch Verschreibungen, königliche Reskripte, Dekrete und Normalien. Für einige Lehensgüter wurden selbständige Bücher geführt.

Das Hofgericht wurde im Jahre 1783 aufgehoben. Die streitigen Verhandlungen behandelte weiter das Landesgericht und die unstrittige Evidenz der Lehensgüter und Lehensleute hat das neue Amt (Hoflehenrichteramt) übernommen. Die Eintragungen in die Hof tafeln hatten weiter nur Evidenzcharakter. Das Lehenssystem wurde im Jahre 1869 aufgehoben.